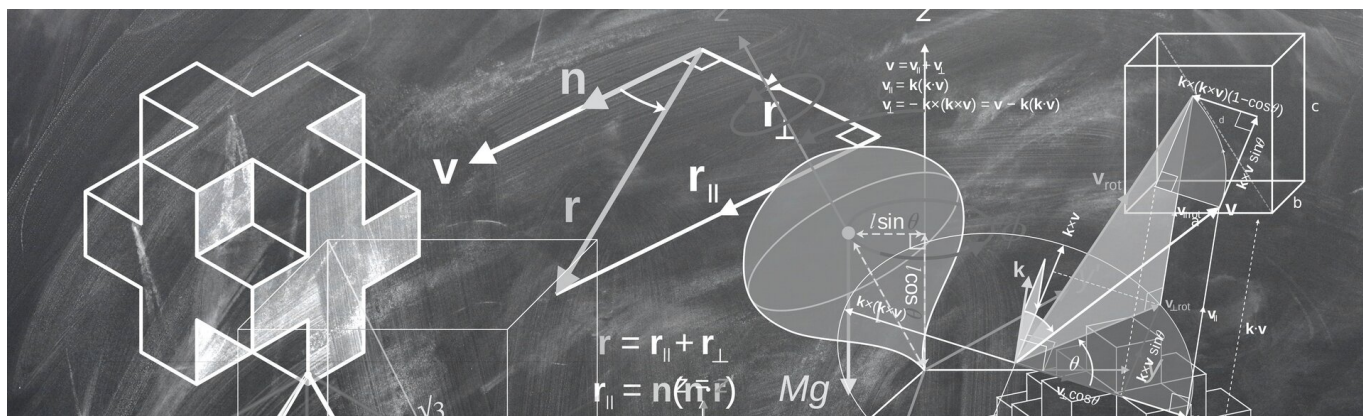

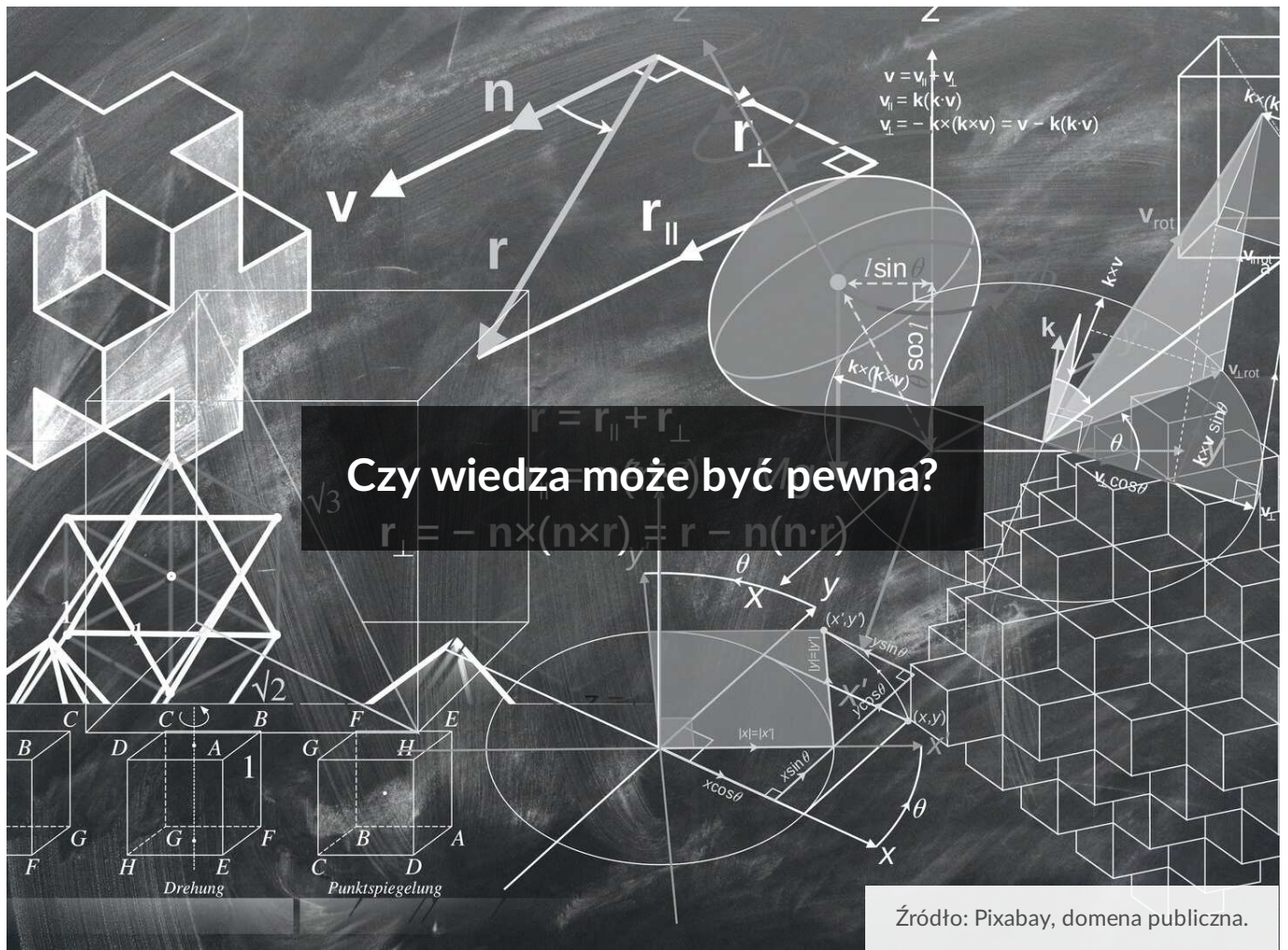

Czy wiedza może być pewna?

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Schemat](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Sekstus Empiryk, *Zarysy Pyrronśkie I*, 14, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. I. Dąbska, Warszawa 1988, s. 74.
- Źródło: Kartezjusz, *Prawidła kierowania umysłem III*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. L. Chmaj, Warszawa 1988, s. 135.
- Źródło: Kazimierz Ajdukiewicz, *Obraz świata i aparatura pojęciowa*, [w:] *Język i poznanie*, t. 1, Warszawa 1985, s. 175.
- Źródło: Platon, *Fedon 66 E, 67 D*, [w:] *Uczta. Eutyfron. Obrona Sokratesa. Kriton. Fedon*, tłum. W. Witwicki, Warszawa 1988, s. 386–387.
- Źródło: Platon, *Teajtet*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. W. Witwicki, Warszawa 1988, s. 23–24.

Czy możemy osiągnąć pewną wiedzę o świecie? Czy jesteśmy w stanie dotrzeć do prawdy? A jeśli tak – jakie warunki trzeba spełnić, by nasze poznanie doprowadziło nas do bezwzględnej wiedzy o rzeczywistości? Gdzie leży źródło tej wiedzy? Czy istnieją takie twierdzenia, które są niepodważalne? Ten spór toczy się w filozofii niemal od jej początków. Po jednej stronie stoją w nim myśliciele, którzy uznają, że posiadamy możliwości dotarcia do pewnej wiedzy o świecie, z drugiej ci, którzy im przeczą, twierdząc, że pewności nie osiągniemy nigdy.

Twoje cele

- Objaśnisz istotę sporu o możliwość zdobycia wiedzy pewnej.
- Przedstawisz postaci epistemologicznego absolutyzmu, w tym dogmatyzm.
- Omówisz pojęcia: „sceptycyzm” i „hipotetyzm” jako odmiany relatywizmu poznawczego.
- Przeanalizujesz fragmenty tekstów filozoficznych dotyczących sporu pomiędzy absolutyzmem a relatywizmem poznawczym.

Przeczytaj

Przedmiot sporu o wiedzę pewną

Pytanie, o to, czy i w jaki sposób dotrzeć do pewnej wiedzy o świecie pojawiło się w wyraźnym kształcie po raz pierwszy w rozważaniach Platona. W dialogu *Teajtet* znajdujemy następujący fragment:

((Platon

Teajtet

Teajtet: Wydaje mi się, że człowiek, który coś wie, spostrzega to, co wie, i jak się przynajmniej teraz wydaje, nie czymś innym jest wiedza, tylko właśnie spostrzeżeniem. [...]

Sokrates: Bodaj żeś ty nie bile jakie słowo powiedział o wiedzy, tylko to samo co i [Protagoras](#). On tylko w jakiś inny sposób powiedział nawet zupełnie to samo. Powiada przecież gdzieś, że miarą wszystkich rzeczy jest człowiek; istniejących, że są, i nieistniejących, że nie są. [...] To mądry człowiek; chyba nie bredzi. Więc pójdźmy za nim. Nieprawdaż, że czasem, kiedy wiatr wieje, jeden i ten sam, to jeden z nas marznie, a drugi nie? I jeden marznie lekko, a drugi mocno? [...] Więc czy wtedy powiemy, że wiatr jest sam w sobie zimny, albo nie jest zimny? Czy też posłuchamy Protagorasa, że dla tego, który marznie, jest zimny, a dla tego, który nie marznie, nie jest? [...] Wydawanie się więc i spostrzeganie to jedno i to samo, jeśli chodzi o rzeczy ciepłe i wszystkie podobne. Więc jak każdy coś spostrzega, takie też ono dla każdego jest? [...] Spostrzeżenie zatem zawsze bytu dotyczy i jako nieomyłne jest wiedzą? [...]

Źródło: Platon, *Teajtet*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. W. Witwicki, Warszawa 1988, s. 23–24.

Dwa ostatnie pytania Sokratesa w tym fragmencie to właśnie pytania o źródło wiedzy pewnej. Filozof zwraca uwagę na subiektywność i indywidualną zmienność postrzeżeń zmysłowych. Szuka wiedzy, która

Sokrates, grecki myśliciel i filozof.

Źródło: Edward Knapczyk, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 4.0.

byłaby niezależna od tej subiektywności i indywidualnych właściwości postrzegania świata przez ludzi. Chciałby wiedzy o tym, jaki jest „wiatr sam w sobie”, czyli obiektywnej wiedzy o rzeczywistości.

Absolutyzm poznawczy

Postawiony przez siebie w *Teajecie* problem w innym dialogu Platon rozstrzygał, uznając, że takie poznanie jest możliwe i że dociera do niego ludzka dusza. W jego rozumieniu dusza oznaczała „czysty” umysł, uwolniony od postrzeżeń zmysłowych, które powodują subiektywność wrażeń, sięgający ukrytej natury rzeczywistości. W ten sposób uczeń Sokratesa wyrażał przekonanie [poznawczego absolutyzmu](#). Pisał:

((Platon

Fedon 66 E, 67 D

Tylko tę mamy wskazówkę, istotnie, że jeśli kto z nas pragnie kiedy poznać coś w sposób czysty, musi się od ciała wyzwolić i samą tylko duszą oglądać rzeczywistość samą. Wtedy dopiero spełni się nam zapewne to, czego pragniemy, osiągniemy to, czego się zowiemy miłośnikami: mądrość. [...] A oczyszczenie czyż nie na tym właśnie polega, o czym teraz wciąż mówimy, żeby najwięcej duszę od ciała oddzielić i przyzwyczaić ją do tego, żeby się sama w sobie ze wszystkich zakątków ciała umiała skupiać i zbierać, i mieszkać, ile możliwości i dziś, i potem, w odosobnieniu, w samej sobie; wyzwolona z ciała, niby z kajdan?

Absolutyzm głosi zatem, że istnieje wiedza pewna, bezwzględna i niezależna od podmiotu i warunków poznawania. Kartezjusz, który podobnie jak starożytni racjoniści odrzucił poznanie zmysłowe jako niepewne i złudne, doszukiwał się wiedzy pewnej w matematyce. Tylko intuicja – myśl bezpośrednio sięgająca rzeczy, np. w pojęciach matematycznych, w odróżnieniu od doświadczenia zmysłowego, prowadzi do poznania oczywistego, niezależnego od podmiotu i warunków poznania. Stąd według Kartezjusza wiedzę pewną można odnaleźć w matematyce – w jej aksjomatach i pojęciach pierwotnych. Pisał:

((Kartezjusz

Prawidła kierowania umysłem III

Przez intuicję rozumiem nie zmienne świadectwo zmysłów lub zwodniczy sąd źle tworzącej wyobraźni, lecz tak łatwe i wyraźne pojęcie rozumu czystego i uważnego, że o tym, co poznajemy, zgoda już wątpić nie możemy, lub, co na jedno wychodzi, pojęcie niewątpliwe rozumu czystego i uważnego, które pochodzi z samego światła rozumu [...]. Tak każdy może ująć intuicyjnie duchem, że istnieje, że myśli, że trójkąt jest ograniczony trzema tylko bokami, a kula jednolitą powierzchnią.

Źródło: Kartezjusz, *Prawidła kierowania umysłem III*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. L. Chmaj, Warszawa 1988, s. 135.

Uznanie za źródło wiedzy pewnej twierdzeń i pojęć podstawowych w naukach dedukcyjnych, np. matematycznych, niezależnych od złudności postrzeżenia zmysłowego, ma jednak ograniczenie. Dotyczy ono pewności pojęć i twierdzeń formułowanych w ramach określonego systemu dedukcyjnego – w granicach danego języka formalnego. Ograniczenia te opisuje pogląd zwany konwencjonalizmem. Polski filozof, Kazimierz Ajdukiewicz, wyjaśniał:

((Kazimierz Ajdukiewicz

Obraz świata i aparatura pojęciowa

Zasadnicza teza zwykłego konwencjonalizmu [...] głosi, że istnieją problemy, których nie można rozwiązać przez odwołanie się do doświadczenia, dopóki nie wprowadzi się pewnej konwencji, gdyż dopiero konwencja ta łącznie z danymi doświadczenia pozwala

problem rozwiązać. Sądy, które się na to rozwiązanie składają, nie są nam narzucone przez same dane doświadczenia, lecz ich przyjęcie zależy częściowo od naszego uznania, gdyż ową konwencję, która współwyznacza rozwiązanie problemu możemy dowolnie zmienić i otrzymać w następstwie tego inne sądy. [...] [Według konwencjonalizmu radykalnego] sądy, które przyjmujemy i które tworzą cały nasz obraz świata, nie są jeszcze jednoznacznie wyznaczone przez dane doświadczenia, lecz zależą od wyboru aparatury pojęciowej, za pomocą której odwzorowujemy dane doświadczenia. Możemy jednak wybrać taką lub inną aparaturę pojęciową, przez co zmieni się cały obraz świata.

Źródło: Kazimierz Ajdukiewicz, *Obraz świata i aparatura pojęciowa*, [w:] *Język i poznanie*, t. 1, Warszawa 1985, s. 175.

Inną postacią absolutyzmu poznawczego jest dogmatyzm religijny, który uznając, że jesteśmy w stanie dotrzeć do wiedzy pewnej, doszukuje się prawd bezwzględnych w twierdzeniach wyprowadzonych z objawienia religijnego, w szczególności z ksiąg świętych. Przyjmując te prawdy, dogmatycy traktują poznanie jako działanie polegające na potwierdzaniu zgodności innych twierdzeń z prawdami uznanymi za pewne i tym samym fundamentalne. Uznanie absolutności wiedzy nie udaje się jednak w tym przypadku utrzymać bez odniesienia do absolutu (Boga) w sensie ontologicznym. Słabością dogmatyzmu pozostaje zatem arbitralność twierdzeń (dogmatów) przyjmowanych za pewne, a pochodzących z religijnego objawienia, które samo w sobie jest niepewne, ulega historycznym zmianom i zmiennym interpretacjom oraz jest różne w różnych religiach.

Relatywizm poznawczy

Sceptycyzm to z kolei stanowisko [relatywizmu poznawczego](#). Relatywizm ten twierdzi, że wszelkie poznanie jest względne i w związku z tym nie istnieje wiedza pewna, bezwzględna i niezależna od podmiotu i warunków poznawania. Pogląd ten podnosi wszelkie zastrzeżenia wobec wiedzy dostarczanej nam przez zmysły, sformułowane jeszcze w starożytności. Sceptycy wyprowadzają z tego postulat zawieszenia wszelkich sądów o rzeczywistości. Sekstus Empiryk w III w. n.e. pisał:

((Sekstus Empiryk

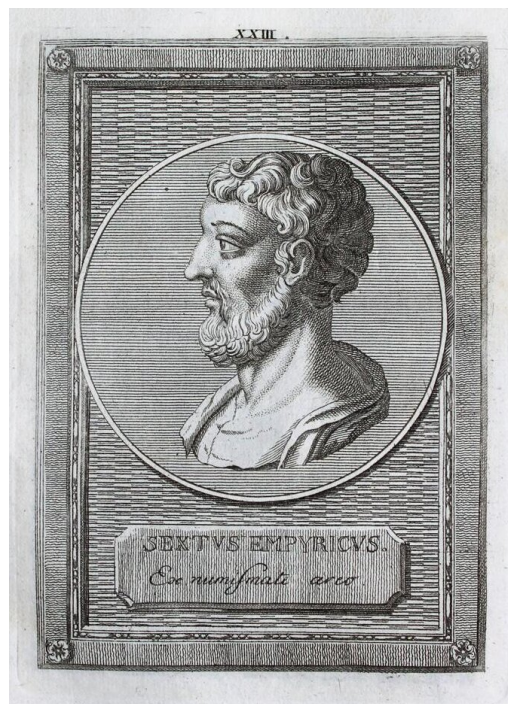
Zarysy Pyrrońskie I, 14

Po prostu skoro w ten sposób dowodzimy, że wszystko jest względne, to jasny jest wniosek, że nie będziemy mogli orzekać, jaki jest każdy

poszczególne przedmioty w swej naturze i bezwzględnej czystości, lecz tylko, jakim się wydaje ze względu na coś, z tego zaś wynika, że powinniśmy się wystrzegać wyrokowania o naturze rzeczywistości.

Źródło: Sekstus Empiryk, *Zarysy Pyrronickie I*, 14, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. I. Dąbbska, Warszawa 1988, s. 74.

Słabością sceptycyzmu jest sprzeczność wewnętrzna jego podstawowego założenia poznawczego, polegająca na tym, że przyjmuje on za prawdziwe twierdzenie uznające, że nie istnieje (lub że nie można go poznać) żadne twierdzenie prawdziwe. Współczesną postacią sceptycyzmu poznawczego jest **hipotetyzm** – sceptycyzm naukowy, który stanowi zarazem element obowiązującej dziś metody naukowej (patrz: 379. Poznanie naukowe). Opiera się on na zasadach **falsyfikacjonizmu**, czyli nakazu testowania przyjętych teorii i twierdzeń naukowych, które stale traktowane są jak hipotezy. Mimo iż nauka uznaje, że jest w stanie dotrzeć do prawdy o rzeczywistości, to nie twierdzi, że aktualny stan badań jest stanem ostatecznym i że wiedza uzyskana w danym momencie historycznym jest pewna i skończona. Ten rodzaj sceptycyzmu Karl Popper określił mianem racjonalizmu krytycznego. Ma on postać dyrektywy metodologicznej, nakazującej naukowcom poszukiwać faktów, zjawisk, przedmiotów służących empirycznemu sfalsyfikowaniu (obaleniu) obowiązujących twierdzeń. Popper odróżnił to podejście od stanowiska **dogmatycznego**, które uznawał za taki rodzaj rozumowania, które szuka jedynie potwierdzeń przyjętych twierdzeń. Dzisiejsza postać sceptycyzmu naukowego nie odrzuca więc istnienia rzeczywistości ani prawdy o niej. Uznaje zarazem, że jedynym sposobem dotarcia do niej jest nauka, która stale koryguje swoje ustalenia na drodze poznania doświadczalnego. Wedle tego przekonania jednak nie możemy być pewni, czy osiągniemy kiedykolwiek pełną, bezwzględną i w całości niewątpliwą wiedzę o rzeczywistości, ponieważ ustalenia nauki wymagają stale podejścia krytycznego i mogą być empirycznie sfalsyfikowane.

Gottlieb Friedrich Riedel, *Sekstus Empiryk* (grawer z początku XIX w).

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Słownik

absolutyzm poznawczy

(fr. *absolutisme*, z łac. *absolutus* – całkowity, bezwzględny) przekonanie, że istnieje wiedza bezwzględna i obiektywna, niezależna od poznającego podmiotu i warunków poznania

dogmatyzm

(gr. *το δόγμα*, *to dógma* – mniemanie, twierdzenie) absolutystyczne przekonanie poznawcze, uznające, iż istnieją prawdy pierwotne, niepodważalne i bezwzględne, obiektywnie prawdziwe; dogmatyzm religijny doszukuje się tych prawd w objawieniu religijnym

falsyfikacjonizm

(łac. *falsum* – fałsz) zbiór zasad metodologicznych, nakazujących poszukiwanie nowych, lepiej wyjaśniających rzeczywistość teorii naukowych poprzez falsyfikowanie twierdzeń teorii obowiązujących

hipotetyzm

(gr. *ὑπόθεσις*, *hypóthesis* – przypuszczenie, domysł) przekonanie, iż zbiór twierdzeń i teorii naukowych stanowi przedmiot stałego krytycznego, empirycznego testowania ich prawdziwości

relatywizm poznawczy

(łac. *relativus* – odnoszący się do czegoś, względny, warunkowy) przekonanie, iż nie jesteśmy w stanie dotrzeć do żadnej obiektywnej i pewnej wiedzy o rzeczywistości

sceptycyzm poznawczy

(gr. *σκεπτικός*, *skeptikos*, łac. *sceptici* – wątpiący, rozważający) przekonanie, iż nie jesteśmy w stanie dotrzeć do żadnej obiektywnej i bezwzględnej prawdy o rzeczywistości

Schemat

Polecenie 1

Na podstawie schematu omów konsekwencje absolutyzmu i relatywizmu poznawczego.

Polecenie 2

W odniesieniu do schematu przedstaw różnice pomiędzy dogmatyzmem a sceptycyzmem.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Wiedza pewna to wiedza, która...

- ☐ dotyczy tego, co istnieje.
- ☐ jest zgodna z rzeczywistością.
- ☐ jest niezależna od poznającego.
- ☐ zależy tylko od warunków poznania.

Ćwiczenie 2

Dobierz pojęcia opozycyjne, przeciwstawiane przez Platona w jego koncepcji poznania.

wiedza

rzeczy same w sobie

rozum

doświadczenie

zjawiska

wrażenie

prawda

złudzenia

Ćwiczenie 3

Absolutyzm poznawczy twierdzi, że...

☐ wiedza pewna jest zależna od tego, kto poznaje.

☐ wiedzę pewną mogą zdobyć tylko filozofowie.

☐ wiedza pewna jest możliwa do zdobycia.

☐ wiedza pewna pochodzi z badań naukowych.

Ćwiczenie 4

Przedstaw opinię w sporze na temat pewności wiedzy, wyrażoną przez Kartezjusza w cytowanym niżej zdaniu:

((Kartezjusz

Prawidła kierowania umysłem III

Przez intuicję rozumiem nie zmienne świadectwo zmysłów lub zwodniczy sąd źle tworzącej wyobraźni, lecz tak łatwe i wyraźne pojęcie rozumu czystego i uważnego, że o tym, co poznajemy, zgoła już wątpić nie możemy, lub, co na jedno wychodzi, pojęcie niewątpliwe rozumu czystego i uważnego, które pochodzi z samego światła rozumu.

Źródło: Kartezjusz, *Prawidła kierowania umysłem III*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. L. Chmaj, Warszawa 1988, s. 135.

Ćwiczenie 5

Konwencjonalizm poznawczy twierdzi, że...

- ☐ twierdzenia nauki zależą od wyboru pojęć naukowych.
- ☐ dane doświadczalne są umowne.
- ☐ pojęcia naukowe są względne.
- ☐ język nauki nie odzwierciedla danych doświadczenia.

Ćwiczenie 6

Dogmatyzm religijny cechuje się tym, że...

- ☐ doszukuje się pewnej wiedzy o świecie w ludzkim doświadczeniu.
- ☐ uznaje istnienie prawd pewnych.
- ☐ znajduje wiedzę o świecie w prawdach bezwzględnych.
- ☐ uznaje istnienie rzeczywistości.

Ćwiczenie 7

Sformułuj przesłankę szczegółową w skróconym (entymematycznym) sylogizmie przedstawionym przez Sekstusa Empiryka:

((Sekstus Empiryk

Zarysy Pyrrońskie I, 14

Skoro w ten sposób dowodzimy, że wszystko jest względne, to jasny jest wniosek, że nie będziemy mogli orzekać, jaki jest każdy poszczególny przedmiot w swej naturze.

Źródło: Sekstus Empiryk, *Zarysy Pyrrońskie I, 14*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. I. Dąmbaska, Warszawa 1988, s. 74.

Ćwiczenie 8

Krytyczny racjonalizm Karla Poppera przyjmuje, że...

- ☐ podejście dogmatyczne w nauce, szukające potwierdzenia przyjętych tez, jest błędne.
- ☐ w poznaniu naukowym należy stosować podejście krytyczne, poszukujące słabości przyjętych tez.
- ☐ wszelkie twierdzenie naukowe można traktować jak hipotezy, podlegające falsyfikacji.
- ☐ tezy naukowe zbliżają do wiedzy pewnej, ale nie muszą jej zawierać.

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Maćkowska

Przedmiot: Filozofia

Temat: Czy wiedza może być pewna?

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

III. Wybrane problemy filozofii.

4. Wybrane spory epistemologiczne. Uczeń, definiując odpowiednie terminy i analizując argumenty, rekonstruuje następujące spory:

3) o możliwość zdobycia wiedzy pewnej (sceptycyzm – hipotetyzm – dogmatyzm);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele lekcji (językiem ucznia):

- Objaśnisz istotę sporu o możliwość zdobycia wiedzy pewnej.
- Przedstawisz postaci epistemologicznego absolutyzmu, w tym dogmatyzm.
- Omówisz pojęcia: „sceptycyzm” i „hipotetyzm” jako odmiany relatywizmu poznawczego.
- Przeanalizujesz fragmenty tekstów filozoficznych dotyczących sporu pomiędzy absolutyzmem a relatywizmem poznawczym.

Cele operacyjne. Uczeń:

- wyjaśnia istotę sporu o możliwość zdobycia wiedzy pewnej;
- rozumie, czym jest epistemologiczny absolutyzm, w tym dogmatyzm;
- objaśnia, czym jest sceptycyzm i hipotetyzm w kontekście relatywizmu poznawczego;
- analizuje fragmenty tekstów filozoficznych dotyczących sporu pomiędzy absolutyzmem a relatywizmem poznawczym.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- schemat;
- praca z tekstem.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczniowie zapoznają się z treściami w sekcji „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Przedstawienie wyświetlonego na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika tematu lekcji i celów zajęć. Wspólne ustalenie kryteriów sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel, za pomocą dostępnego w panelu użytkownika raportu, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji. Prosi wybranego ucznia o przeczytanie pytań znajdujących się we wprowadzeniu do e-materiału:
 - *Czy możemy osiągnąć pewną wiedzę o świecie?*
 - *Czy jesteśmy w stanie dotrzeć do prawdy?*
 - *A jeśli tak – jakie warunki trzeba spełnić, by nasze poznanie doprowadziło nas do bezwzględnej wiedzy o rzeczywistości? Gdzie leży źródło tej wiedzy?*
 - *Czy istnieją takie twierdzenia, które są niepodważalne?*Rozpoczęcie dyskusji na podstawie przeczytanego przed lekcją tekstu. Po zakończeniu dyskusji chętna/wybrana osoba przedstawia wnioski.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Uczniowie przystępują do cichego czytania tekstu e-materiału. Indywidualnie zapoznają się z treścią w sekcji „Przeczytaj” i zapisują w zeszycie minimum pięć pytań do tekstu. Uwaga: każde z pytań musi rozpoczynać się od słowa „dlaczego”. Następnie zadają swoje pytania dowolnie wybranej osobie z klasy i odpowiadają na nie. Nauczyciel może wybrać jedno z pytań do zadania domowego.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Schemat interaktywny”, a następnie odczytuje polecenia:
 - *Na podstawie schematu omów konsekwencje absolutyzmu i relatywizmu poznawczego.*
 - *W odniesieniu do schematu przedstaw różnice pomiędzy dogmatyzmem a sceptycyzmem.*Uczniowie pracują w parach, analizując treść zadania, dyskutując i zapisując wnioski. Wybrane grupy omawiają swoje rozwiązanie i spostrzeżenia na forum klasy.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 1-4. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi.

Faza podsumowująca:

1. Na koniec zajęć nauczyciel raz jeszcze wyświetla na tablicy interaktywnej lub przy użyciu rzutnika temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. W kontekście wyświetlonych treści prosi uczniów o rozwinięcie zdania: Na dzisiejszych zajęciach nauczyłem się...
2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćwiczenia 5-8 z sekcji „Sprawdź się”.

Materiały pomocnicze:

- Martens E., *Dydaktyka filozoficzna*, w: „Edukacja Filozoficzna” 6 (1988).
- Baer U., *Gry dyskusyjne*, Lublin 2000.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie mogą wykorzystać medium w sekcji „Schemat” jako inspirację do przygotowania własnej prezentacji multimedialnej.